

OSMANLI ARAŖTIRMALARI

XXVI

NeŖir Heyeti - Editorial Board

Halil İNALCIK - İsmail E. ERÜNSAL

Heath W. LOWRY - Feridun EMECEN

Klaus KREISER

Misafir Editörler:

Hatice AYNUR - Mehmet KALPAKLI

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

XXVI

Prof. Dr. Mehmed ÇAVUŖOĐLU'na

ARMAĐAN - II

İstanbul - 2005

TAHKİYEDE BENZEŞME VE FARKLILAŞMA:
TÜRKÇE YÛSUF U ZÜLEYHÂ MESNEVÎLERİNDE
ÖLÜMLE İLGİLİ BAZI UNSURLARIN MUKAYESESİ

*Müjgân ÇAKIR**

Batı ve Doğu Edebiyatlarının vazgeçilmez ortak kahramanlarından biri de şüphesiz Hz. Yûsuf'tur. Tevrat, İncil ve Kur'ân-ı Kerîm'de bahsi geçen bu peygamber, hikâyelerin en güzeli içinde yer alan yaratılmışların en güzellerindedir. O derece güzeldir ki saçı karanlık gece, yanağı o gecenin içindeki Mûsâ'nın ateşi gibidir; yanağındaki teri, yüzü suyunda biten inciye benzer, onda nübüvvet nişanı vardır.¹ Beni karabiber, gözü Çin ahusudur, saçının kokusu canın tuzağa düşmesine sebep olur.² Yûsuf hikâyesinin diğer kahramanı da Züleyhâ'dır. Mağrip sultanlarından birinin kızı olan Züleyhâ kara gözlü, kara kaşlı, billûr tenli, ak çehreli, şimşad boylu, ziynete ihtiyacı olmayan bir hanımdır. O derece narindir ki gömleğine gül yaprağı değse teni incinir.³ Yûsuf ve Züleyhâ'nın başından geçenlerin anlatıldığı eserler Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında yazılagelmiştir.⁴ Arap Edebiyatında başta Gazâlî olmak üzere İbn al-Cavzî, Molla Mu'înî-i Cüveynî, Ali al-Bayzâvî, İbn Tamiyya, Takiu'd-dîn Ahmed, Muhammed b. İbrâhîm, Sadru'd-dîn Şîrâzî gibi yaklaşık otuz

* Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

1 Yahyâ Bey, *Yûsuf ve Zelîhâ*, Haz. Mehmed Çavuşoğlu, İstanbul, 1979, s.16, 17.

2 Kemal Paşazade, *Yusuf u Züleyha*, Haz. Mustafa Demirel, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara, 1983, s.55.

3 Yahyâ Bey, a.g.e., s.52.

4 Konu için bkz. Halide Cemil Dolu, *Menşeyinden Beri Yusuf Hikâyesi ve Türk Edebiyatındaki Versiyonları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1953, İÜ Küt. Dök. Daire Bşk., nu: T. 2197.

kişi,⁵ Fars Edebiyatında da Ebu'l-Müeyyed Belhî, Bahtiyârî, Âzârî-i Tûsî, Sâlim Tebrîzî, Haşmet, Şîrîn, Nâmî-i İsfahânî gibi kişiler bu eseri yazmışlardır.⁶ Yûsuf ve Züleyhâlarla ilgili bir doktora tezi hazırlayan Halide Dolu, Keşmir Edebiyatında Mahmûd Câmî'nin, Afgan Edebiyatında Abdu'l-kâdir'in, Ordu Edebiyatında Mir Muhammed Yakûb'un yazmış olduğu Yûsuf ve Züleyhâlar tespit etmiştir.⁷ İlk kez Yûsuf u Züleyhâ yazan şair konusu tereddütlüdür. Firdevsî adlı şairin ilk Yûsuf u Züleyhâ şairi olduğu söyleniyorsa da bu Firdevsî'nin Şehnâme şairi Firdevsî olup olmadığı konusunda tartışmalar vardır. Diğer yandan Molla Câmî kendisinden evvel yazdığı düşünülen Firdevsî'nin eserini görmediğinden kendi eserinin ilk Yûsuf u Züleyhâ olduğunu iddia eder. Zaten Türk Edebiyatında, şairlerin en çok etkilendikleri Yûsuf u Züleyhâ mesnevîsi Molla Câmî'ninkidir. Ama unutmamak gerekir ki İsmail Hikmet Ertaylan'ın belirttiği gibi Câmî'den evvel Türk Edebiyatında Şeyyad Hamza, Sulî Fakîh, Dur Big gibi şairler bu kıssayı manzum olarak anlatmışlardır.⁸ Yûsuf ve Zelfihâ, Kıssa-i Yûsuf gibi adlarla anılan eserler oldukça iltifat görmüştür, sadece Klâsik Türk Edebiyatında manzum olarak yaklaşık kırk adet Yûsuf u Züleyhâ tespit edilmiştir. Alî,⁹ Kırmımlı Mahmûd, Haliloğlu Ali, Sulî Fakîh,¹⁰ Kadî Darîr, Ahmed, Hâmîdî,¹¹ Garîb, Kırmımlı Abdülmecîd, Akşemseddînzâde Hamdullâh Hamdî, Likâî, Hatâî, Yusûf Ziyâî, Behişî, Yahyâ Bey, Köprülüzâde Esâd Paşa, Molla Hasan'ın eserleri bunlardan bazılarıdır.

⁵ Konu ile ilgili olarak bkz. Züleyhâ Muş, "Arap ve Türk Edebiyatlarında 'Yûsuf u Züleyhâ' Hikayelerinin Mukayesesi", Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı, Arap Dili ve Belâgati Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2000; Abdürresul Tahbazzade Hayyampur, *Türk ve İran Edebiyatlarında Yusuf ve Züleyha Mesnevîleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1945, İÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi, nu: T.209.

⁶ Züleyha Muş, agt., s.1-51.

⁷ Halide Dolu, agt.

⁸ Haliloğlu Ali, *Yusuf ile Züleyha*, Haz. İsmail Hikmet Ertaylan, İstanbul, 1960, s.1-3.

⁹ Bkz. Gönül Ayan, "Ahmed Yesevi Etkisiyle Yazılan İki Yusuf u Züleyha", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.3, Konya, 1997, s.31-38.

¹⁰ Haliloğlu Ali, Sulî Fakîh, Hâmîdî ve Garîb için bkz. Halide Cemil Dolu, "'Yûsuf Hikâyesi' Hakkında Birkaç Söz ve Bazı Türkçe Nûshalar", *TDED*, C.4, S.4, İstanbul, 1952, s.419-445.

¹¹ Bkz. Halide Cemil Dolu, "Sultan Hüseyin Baykara Adına Yazılmış Çağatayca Manzum Bir Yusuf Hikâyesi", *TDED*, C.5, İstanbul, 1954, s.51-58.

Bu makalede Yûsuf u Züleyhâ mesnevîlerinde bulunan ölümle ilgili bazı unsurlar arasında karşılaştırma yapılırken Ali, Haliloğlu Ali, Şeyyad Hamza, Sulu Fakîh, Kadı Darîr, Ahmedî Ümmîdî, Hamdullâh Hamdî, Akkoyunlu Ahmedî, Kemâl Paşazâde, Şerîfî, Taşlıcalı Yahyâ, Köprülüzâde Esâd Paşa, Molla Hasan, Navrûzî ve Mehmed İzzet Paşa'nın eserlerinden faydalanılacaktır. Mukayesesi yapılacak unsurlar şunlardır:

1. Hz. Yûsuf'un annesinin ölümü.
2. Hz. Yûsuf'un annesinin mezarına gelişi ve annesinin mezardan onunla konuşması.
3. Hz. Yûsuf'un ölümü öncesi ve sonrasında ortaya çıkan hâdiseler.
4. Züleyhâ'nın ölümü.
5. Yûsuf peygamber öldükten sonra tabutunun yeri ile ilgili olarak karşılaşılan problemler.
6. Hz.Mûsâ'nın Hz.Yûsuf'un tabutunu bulması ve yerine iletmesi.

Mesnevîlerdeki unsurlar mukayese edilirken bunların dayandığı kaynaklara da temas edilecektir. Kutsal kitaplar bu kaynakların başında gelmektedir. Özellikle bölüm sonlarında, bahsi geçecek olan mesnevîlerin bir çoğunun dayandığı kaynak olması itibariyle Câmî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sında, hikâyenin bu kısımlarının nasıl geliştiği konusunda da bilgi verilecektir.

Hz.Yûsuf'un Annesinin Ölümü

Bazı Yûsuf u Züleyhâ mesnevîlerinde hiç anlatılmayan, bazılarında kısaca temas edilen, bazılarındaysa oldukça ayrıntılı olarak anlatılan bu hâdise Hz. Yûsuf'un hayatı üzerinde oldukça etkili olmuş, akabinde anlatılan kimi rivayetlere de zemin teşkil etmiştir. Haliloğlu Ali ve Sulu Fakîh olayı aynı şekilde anlatırlar:

*Çün Yûsuf dünyâya geldi
Hem anası ol-dem öldi
Ya'kûb karavaş aldı
Yûsuf'ı emzir deyü¹²*

¹² Haliloğlu Ali, a.g.e.

Fakîh¹³ ise,

*çünkü yûsuf togdı öldi anası
bir karavaş satun aldı atası¹⁴*

beytiyle çok kısa bir şekilde olaya temas eder. Ama ardından gelen olayın Hz. Yûsuf'un satılmasına sebep olduğunu da belirtir. Nitekim, Yûsuf'a bakmak için satın alınan karavaşın kendi oğlu da vardır. Kadının her iki çocuğa sütünün yetmemesi üzerine Hz. Yakûp bu oğlanı satar. Karavaşın "nite kim mahrûm kıldun sen beni/ satdura oglancugunu ol ganî"¹⁵ şeklindeki bedduası Hz. Yûsuf'un kaderi üzerinde etkili olacaktır.

Kemâl Paşazâde olaya kısaca temas eder ve Yûsuf'u annesinin ölümünden sonra halasının yetiştirdiğini söyler:

*İki yaşa girip çün serv-i gülşen
İrag oldu kenâr-ı gülşeninden*

*Ecel düzdi uruban nâ-gehân yol
Anası öldi vü kaldı yetîm ol¹⁶*

Ahmedî Ümmîdî'ye ait Yûsuf u Züleyhâ'da ise zamanı belirtilmeden annesinin öldüğü ifade edilir, ama bunun Bünyamin ve Yûsuf küçük yaşta yken olduğu kesindir:

*Yûsuf-ile Bünyamin (in) ikisi
Kardaş-ıdı cümlesinin giçesi*

-
- ¹³ Kâzım Köktekin, "Bir Yusuf ve Zeliha Şairi Süle Fakih ve Eseri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.4, Erzurum, 1996, s. 173-179. Şairin adının "Sulî Fakîh" olarak alınmasının nedeni için bkz. Hasibe Mazıoğlu, "Yûsuf u Züleyhâ Yazarı Sulî Fakîh'in Adı Sorunu", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1999/I-II, Ankara, 2003, s.169-176.
- ¹⁴ Beyitler için bkz. Kâzım Köktekin, *Süle Fakih'in Yusuf ve Zelihası (İnceleme-Metin-Dizin)*, C.I-II, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi, Erzurum, 1994, s.71.
- ¹⁵ Erzurumlu Darîr, *Kıssa-i Yûsuf*, Haz.Leylâ Karahan, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1994, s.137.
- ¹⁶ Mustafa Demirel, *Kemal Paşazâde'nin Yûsuf u Zelihası ve Dil Husûsiyetleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Doktora Tezi, II. Cilt, İstanbul, 1979, s.117.

*Râhil (e) hatundan anlar togdılar
Râhile gitdi anasuz kaldılar*

*Ya 'kûb itdi yâ kuzular n'oldunuz
Gitdi ana böyle öksüz kaldınız¹⁷*

Şerîfî'nin ve Köprülüzâde Esâd Paşanın Yûsuf u Züleyhâlarında Yûsuf iki yaşına girince annesinin öldüğü söylenir:

*O meh-sînâ girince iki yaşa
İrişdi mâderinün yaşı başa*

*Hüsün bahrında o lü'lü-yi şeh-vâr
Yetîm olup peder oldı hevâ-dâr¹⁸*

*Sag-iken mâder-i ferhunde-fâli
Virürdi şîrîni şeker misâli*

*Anı gördi kucagında dü-sâle
Zamâna virdi zehr-ile nevâle*

*Asıldı boynuna diir-i yetîmi
'Aceb mi dökse ol eşk-i 'azîmi¹⁹*

Molla Câmî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sını tercüme etmeye çalışan Mehmed İzzet Paşa tabîî olarak Câmî'de olduğu gibi bu durumu,

*Kucagında iki yıl oldı hazer-kâm
Nevâlin itdi zehr-âlûd-ı eyyâm*

¹⁷ Ahmedî Ümmîdî, *Yûsuf u Züleyhâ*, Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Kitapları, nu: K.144, yk.39b.

¹⁸ Şerîfî, *Yûsuf u Zelihâ*, Haz. Zuhâl Kültürel, İstanbul, 2001, s.23.

¹⁹ Öznur Tuba Aktaş, *Köprülüzade Esad Paşa'nın Terceme-i Yûsuf u Züleyha Adlı Eserinin Bilimsel Yayını İle Şekil ve Muhteva Bakımından İncelenilmesi*, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2003. s.34.

*Kerâmet bahrına dürr-i yetîmken
Yetîm olmuş idi öz mâderinden²⁰*

şeklindeki iki beyitte anlatmıştır.

Hamdullâh Hamdî bir ayrıntı üzerinde durur ve Yûsuf'un annesi Râhîl'in, kardeşi Bünyamin'i doğururken öldüğünü, Yûsuf'un iki yaşında yetim kaldığını ifade eder:

*Ayı vü günü çün tamâm oldu
Doğdu Bünyâmin anası öldü*

.....

*Kaldı Yûsuf iki yaşında yetîm
Ammesi ana şefkat etti azîm²¹*

şeklinde bilgi verilirken bazı mesnevîlerin temas ettiği gibi Yûsuf'u halasının büyüüttüğü söylenir.

İncelediğimiz mesnevîler içinde Hz. Yûsuf'un annesinin ölümüne en geniş yer veren şüphesiz Taşlıcalı Yahyâ'nınkidir. Yahyâ eserinde bir bölümü, "Hazret-i Yûsufun Anası Mekân-ı Fenâdan Cinân-ı Bakâyâ Revâne Olduğudur ve Yûsuf 'Aleyhi's-selâmı 'Ammisi İnâsa Ta'zîm ve Tekrîm İle Teslîm İtdügidür" başlığı altında ölüm hâdisesine, bir bölümüyse "Yûsuf 'Aleyhi's-selâm Vâlidesinün İrtihâl ü İntikâlınden Perîşân-hâl ü Pür-melâl Olduğudur" başlığı altında Yûsuf'un annesinin ölümünden duyduğu üzüntüyü anlatmaya ayırmıştır. Bu bölümler toplam yetmiş beş beyit ihtiva etmektedir.

*İki yaşında fevt oldu anası
Anasuz kaldı ol devlet hümmâsı²²*

beytinden sonra başlayan beyitlerde Bünyamin'in doğumu sırasında annesinin ölümü ayrıntısı ve karavaş hikâyesi mevcut değildir.

Kur'ân-ı Kerîm'de özellikle 12. sûre olan Yûsuf Sûresinde bu ayrıntılar bulunmamaktadır. Taberî Tarihi'nde Yûsuf'un annesinin ölümü ile ilgili bilgi

²⁰ Mehmed İzzet Paşa, *Yûsuf u Züleyhâ*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, mzm.1172, yk.17b.

²¹ Hamdî, *Yusuf u Züleyhâ*, Haz. Naci Onur, Akçağ Yay., Ankara, 1991, s.61.

²² Yahyâ Bey, a.g.e., s.17.

verilmez. Fakat Yakûp Mısır'a geldiğinde Yûsuf'un annesi de yanındadır. Babası, annesi ve kardeşleri Yûsuf'un önünde secde ederek yere kapanırlar.²³ Klâsik Türk Edebiyatına en çok etki eden Câmî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sında bu durum şöyle anlatılmaktadır: "Yûsuf iki yaşına basınca, hayat, annesinin aşına zehir kattı. Kerem denizinin muhterem incisi, gözyaşları dökerek anadan yetim kaldı. Babası oğlunun (incisinin) bu hâlini görünce, o inciye, Yûsuf'un halası olan kızkardeşinin kucağını sadef yaptı."²⁴ Bu anlatım, özellikle 15.yy. ve daha sonrasında yazılan Yûsuf u Züleyhâların bir çoğunda etkili olmuştur.

Hz.Yûsuf'un Annesinin Mezarına Gelişi

Hz.Yûsuf'un köle olarak satıldıktan sonra yolda kervanla ilerlerken annesinin mezarını görmesi ve orada deveden inip kervandan geri kalması, incelediğimiz mesnevîlerin bir çoğunda hikâye edilmiştir. Şairlerin büyük bir ihtimal Yûsuf'un anne ve babasının en sevgili evlatlarıyken düştüğü kötü durumu ifade etmek için kullandıkları bu olay sırasında Hz.Yûsuf, annesine içler acısı hâlini anlatır, hatta bazı mesnevîlerde bu durum bahsi geçen peygamberin ağzından söylenen bir şiirle ifade edilir.

*Yûsuf süçi bir gûr üze yüzün düşdi
Ol anası Râhîle gûrı imdi²⁵*

Ali yukarıdaki ifadelerle bu olayı hikâye etmeye başlar.

Haliloğlu Ali Yûsuf'un mezara gelişine ve kendi perişan hâlini annesine anlatışına beş kıt'ada temas eder. Bu kıt'aların içinde okuyucuyu en çok etkileyeni,

*Anacıgım togmayaydım
Nola senden olmayaydım
Bu cefâyı görmeyeydim
İki elcegizim baglu²⁶*

²³ Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, MEB. Yay., C.II, İstanbul, 1991, s.509.

²⁴ Nureddin Abdurrahman İbni Ahmed-i Câmî, *Beşinci Taht: Yûsuf ve Züleyhâ* (İslâmî Kaynaklar IV), Çev. Ali Nihat Tarlan, Harvard, 2003, s.23.

²⁵ Ali, *Kitâb-ı Hazret-i Yûsuf Aleyhi's-selâm*, Kazan, 1901, s.17.

²⁶ Haliloğlu Ali, a.g.e.

şeklindeki kıt'adır. Şeyyad Hamza'da Yûsuf'un ağzından bir anlatım söz konusu değildir:

*Deveye bindirdiler aldı gider
Anası kabrine uğrar gör nider
Çünkü Yusuf anası kabrin görür
Kendözün şoldem deveden indirir
Bir zaman ağlar ol kabri koçar
Gönlündeki sırrını söyler açar²⁷*

Sulî Fakîh mezara gelişi anlattıktan sonra Haliloğlu Ali'de olduğu gibi Yûsuf peygamberin ağzından annesine derdini anlatır:

*Ana n'olasın diri olayıdun
Oglancük n'olduğunu göreyidün
Ola kim derdüme dermân ideydiün
Yalvaruban Mâlik elinden alaydun²⁸*

Kadı Darîr aynı durumu "Şi'r-i Yûsuf" başlığı altında mesnevîyle aynı vezinde, gazel kafiyesinde sekiz beyit boyunca Yûsuf'a anlatır. Şiir,

*Beni uş kardaşlarum kıldı esîr
Elden ele satdılar hôr u hakîr²⁹*

matlayla başlar,

*Şimdiden girü bana gülmek harâm
Aglamak oldı helâl iy dest-gîr³⁰*

maktayla sona erer.

Ahmedî Ümmîdî yedi beyitle Yûsuf'un mezara gelişini ve perişan hâlini annesine anlatışını hikâye eder, fakat annesinin Yûsuf'a cevabı bu manzumede yoktur:

27 Şeyyad Hamza, a.g.e., s.24, 25.

28 Kâzım Köktekin, a.g.t., s.126.

29 Kadı Darîr, a.g.e., s.157, 158.

30 a.g.e.

*Ol yolun yanı mezâr-istân-ıdı
Anda Yûsuf anası medfûn-ıdı*

*Ol mezâr-istâna irince hemân
Vâlidesi kabrine indi nihân*

*Dir ana arza kılâm hâlîüm sana
Gör ne zulm itdiler ihvânüm bana*

*Beni kardaşlarım ana sâtdılar
Ma'sûm-iken gurbet ile saldılar*

*Kimse yok hâlîüm ana arz eyleye
Atama varup bu hâli söyleye*

*Yetmez elîüm ataya varup gidem
Bilmezem bu derde ben çâre n'idem*

*Ben bugün olmalıyam sizden ırak
El-vedâ' ey ata ana el-firâk³¹*

Aynı şekilde bir anlatım tarzı 15.yy.ın sonlarında istinsah edildiği düşünülen Akkoyunlu Ahmedî'nin Yûsuf u Zelîhâ'sında³² da dikkat çeker:

*Var-ıdı yol üstinde bir 'âlî mezâr
Yûsuf'un anası kabrıydı meger*

*Çün irişdi ol mezâra kâruvân
Yûsuf özin saldı üstürden revân*

*Anası kabrını koçdı agladı
Hasret-ile cân u diller tagladı*

*Eydür ey ana helâl eyle bana
Dahu gelmezüm ziyârete sana*

³¹ Ahmedî Ümmîdî, a.g.e., yk.39a.

³² Nihat Azamat, "Yeni Bir Ahmedî ve İki Eseri: Yûsuf u Zeliha, Esrarnâme Tercümesi", *Osmanlı Araştırmaları VII-VIII*, İstanbul, 1988, s.348.

*Zulm-ıla satdı karındaşlar meni
Gıtdüm uş bundan dahı görem seni*

*Bende-i halk olmuşam yohdur mecâl
Gurbete gıtdüm girü dönmek muhâl*

*Atadan düşdüm cüdâ bî-ihıtyâr
Bir meded kala bana Perverdigâr*

*El-vedâ' olsun vatandan gıtdüm uş
Gurbetün cevrini kıldum câna nûş³³*

Konuyla ilgili bilgilere kutsal kitaplarda, Taberî Tarihi'nde, Câmî'nin mesnevîsinde rastlanmamaktadır. Bu mezara geliş hâdisesi geç zamana ait bir Agada metninde de bulunmaktadır. Buna göre "Yusuf kaçarken kendini anası Rahil'in mezarı üstüne atar."³⁴

Züleyhâ'nın Ölümü

Mesnevî şairleri eserlerini düzenlerken daha çok Züleyhâ'nın Yûsuf'tan sonra öldüğünü anlatmayı tercih etmişlerdir. Nitekim bu tercihleri onlara Yûsuf öldükten sonra onu çok seven Züleyhâ'nın içler acısı hâlini anlatmak için fırsat verir. Haliloğlu Ali, Hamdullâh Hamdî, Ahmedî Ümmîdî, Kemâl Paşazâde, Şerîfî, Taşlıcalı Yahyâ, Navrûzî bu anlatımı benimseyen şairlerdendir. Hamdullâh Hamdî bu durumu "Yûsuf Aleyhi's-selâm Teslîm-i Cân Edip Belâ-yı Musibet Züleyhâ'yı Helâk Ettiğidir Radiallâhu Anhâ" başlıklı bölümde verir. Yûsuf öldükten sonra feryat ve figanı duyan Züleyhâ peygamberin öldüğünü anlayınca düşüp bayılır ve üç gün kendine gelemez. Dördüncü gün ayılınca Yûsuf 'u sorar ve onun mezarına gidip can verir.³⁵ Şerîfî de Hamdî gibi Züleyhâ'nın üzüntüyle gözlerini çıkardığını söyledikten sonra,

³³ Ahmedî, *Yûsuf u Zelihâ*, Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi, nu: 51, yk.23a.

³⁴ Halide Dolu, a.g.t., s.64.

³⁵ Hamdullâh Hamdî, a.g.e., s.434-437.

Sa'âdet ana nakd-i cânı virdi

*Civâr-ı menzil-i cânâna irdi*³⁶

beytiyle ölümüne de değinir. Taşlıcalı Yahyâ "Hazret-i Yûsuf Âhirete İntikâl ü İrtihâl Eyleyüp Zelîhâ Dahi Akabince Âşüfte-hâl Kalup Kendüyi Semend-i Ecele Pây mâl İtdügidür" başlıklı bölümde hikâyeyi aynen aktarır.³⁷

Şeyyad Hamza eserinde Züleyhâ'nın Yûsuf'tan önce öldüğünü söyler:

Kendinden öndin ol Zelha hatun ölü

Yusuf ana iniler zâri kılur

Az zaman geçmez Yusuf dahi gider

*Can Hakk'a verir dünyayı terkeder*³⁸

Ahmedî Ümmîdî durumu bir beyitle anlatır:

Ol Züleyhâ hanumun ömri tamâm

*Oluban ahrâya itdiler hurâm*³⁹

Taberî Tarihi'nde Züleyhâ'nın adı Râil olarak geçer ve Yûsuf'la arasındaki münasebetten bahsedilir. Sonunda peygamberden Efrayim ve Mişa adlı iki oğlunun olduğu belirtilir. Bu bilgiler içinde Züleyhâ'nın ölümüne dair bir ayrıntı yoktur. Câmî'nin eserinde Yûsuf'un ölümünden sonra Züleyhâ kendinden geçer ve ayıldıktan sonra onun tabutu üzerine, gözlerini iki siyah badem misali saçar, kanlı yüzünü sevgilisinin mezarını koyar, yeri öper ve canını verir.⁴⁰ Câmî'ye göre kimse onun kadar ölümden bahtiyarlık duymamıştır, çünkü ölüm onu Yûsuf'una kavuşturmuştur.⁴¹

Yûsuf Peygamberin Ölümü

Hz. Yûsuf'un ölümünün edebî olarak en güzel anlatıldığı mesnevîler Hamdullâh Hamdî, Kemâl Paşazâde ve Yahyâ Beyin mesnevîleridir. Hem ahâlî

³⁶ Şerîfî, a.g.e., s.55.

³⁷ Taşlıcalı Yahyâ, a.g.e., s.176-178.

³⁸ Şeyyad Hamza, a.g.e., s.141.

³⁹ Ahmedî Ümmîdî, a.g.e., bk.76b.

⁴⁰ Câmî, a.g.e., s.148.

⁴¹ a.g.e.

arasında hem de tabiatta büyük üzüntüye sebep olan bu hâdiseyi Kemâl Paşazâde “Yer ehlinin efganı göğe erişir; deniz gibi gözyaşı dökerler; kimi başını kimi göğsünü döver; yere yağmur gibi gözyaşı yağar; dumanlar bulut gibi göğe ağar; felekler âhın dumanına boyanır; sabahın harmanı ateşlerle yanar; felek, ay ve güneş taşlarını alıp onlarla göğsünü döver; şimşegin feryadı cihanı tutar, neredeyse gökyüzünün tâkını yakar; bulutlar gözyaşını sel yapar; Nil âh edip düşe kalka yürür; feleğin tasından bu zehri içen derya coşup içi acır.”⁴² şeklinde anlatır. Hamdullâh Hamdî ve Yahyâ Beyin Kemâl Paşazâde’den farkı, bunlarda tabiat unsurlarının daha Yûsuf ölmeden, öleceğini hissettikleri için yas havasına girmiş olmalarıdır:

*Bir seher kim esip nesîm-i hazân
Kalmadı reng-i ravza-i büstân*

*Etti üryân kamu dırahtı o bâd
Târ u mâr etti nice rahtı o bâd*

*Ey nice sünbülü dağıttı o bâd
Ey nice berki hâk etti o bâd*

*Ey nice gül yüzünü gerd etti
Bülbülü pür-belâ vü derd etti*

*Lâlesinden ayırdı her bâğı
Eseri kalmadı meğer dâğı*

*Nergisin pür-humâr iken aynı
Kalmadı ne nişân u ne aynı*

*Çıkmadın seyre âfitâb-ı cihân
Çıkmadı seyrâna ol meh-i tâbân⁴³*

Bu durum Hz. Yûsuf’un ölümünün yakın olduğunu gördüğü rüyadan sonra ortaya çıkar. “Hazân” mevsiminin çekilen üzüntüyü anlatmak için kullanılması Yahyâ Bey için de söz konusudur:

⁴² Kemâl Paşazâde, a.g.e., s.201, 202.

⁴³ Hamdî, a.g.e., s.432, 433.

*İrişdi bir zamân-ı hasret-engîz
Gam ile toldı dehr-i mihnet-âmez*

*Hazân irdi sovuk deprendi sarsar
Bırakdı kendüyi berg-i gül-i ter⁴⁴*

...

*Livâ-yı mâtemine Kerbelânun
Müşâbih sîseni fasl-ı hazânun*

*Bulutlar düşdi cümle kühsâra
Libâsın eylediler pâre pâre*

*Ne mâtemdür ki gökler geydi eflâk
Kara çullarda kaldı 'âlem-i hâk*

*Duhân-ı âhına gark oldu kühsâr
Bu mâtemden saçını yoldı eşcâr*

*Haberdâr oldu bu mevt-i nebîden
Çinâr el çekdi dünyâ-yı denîden⁴⁵*

Haliloğlu Ali'nin eserinde Hz. Yûsuf'un ölümü daha sade ve sanatsız bir dille, beş dörtlükte anlatılır ve aşağıda bahsi geçen Cebrâîl'in aracılığını ettiği olaya değinilmeden, Azrâîl'in peygamberin canını aldığı söylenir:

*Bir gün 'Azrâ'îl geldi
Yûsuf'a selâm virdi
Bes Yûsuf ana sordı
Ecelim kaçan deyü*

*'Azrâ'îl cevâb verdi
Yâ Yûsuf bilgil dedi
Uş hem yedi gün kaldı
Hakk'a varısın deyü*

⁴⁴ Yahyâ Bey, a.g.e., s.176.

⁴⁵ a.g.e., s.177.

'Azrâ'îl varıp gitdi
 Yûsuf yaragın itdi
 Tamâm yedi gün yetdi
 Çün Yûsuf haste olu

Bu kez 'Azrâ'îl geldi
 Yûsuf'un cânın eldi
 Yerine sultân oldı
 Oglı Efrâyim adlu

Yûsuf dünyâdan gitdi
 Âhret onu tutdı
 Mısırlı figân itdi
 Âh u vâh Yûsuf deyü⁴⁶

Sulı Fakîh de Haliloğlu Ali gibi Azrâîl'i aracı olarak kullanır ve ölüm hâdisesine iki beyitte yer verir:

Hasta oldı düşdi Yûsuf döşege
 İrdi ecel gözini dikdi göge

Kabz-ı ervâh 'Azrâ'îl gelür
 Kabz-ı ervâh Yûsuf'un cânın alur⁴⁷

Ahmedî Ümmîdî'de Yûsuf peygamberin babasından yirmi üç sene sonra öldüğü bir beyitte belirtilerek, Yûsuf'un tabutu ile ilgili vasiyeti ve tabutun yeri ile ilgili sorunlara yer verilir:

Ya'kûb'un fevti yigirmi üç sene
 Öldi Yûsuf dahı gitdi ol sene⁴⁸

18.yy.da Molla Hasan'da da böyle kısa bir anlatım söz konusudur:

Züleyhâ haste oldı bir gün ey hümmân (?)
 Hakka teslîm itdi anda virdi cân

⁴⁶ Haliloğlu Ali, a.g.e.

⁴⁷ Kâzım Köktekin, a.g.t., s.408.

⁴⁸ Ahmedî Ümmîdî, a.g.e., yk.76a.

*Bir ki gün Yûsuf anun yasın kılur
Tanrımun takdîri ana da irer*

*Geldi 'Azrâ'îl anı kabzı eyledi
İşit imdi oğlu kızı neyledi⁴⁹*

Şeyyad Hamza ve Kadı Darîr gibi şairler Hz.Yûsuf'un ölümüne birer beyit ayırmışlardır. Hamza, Yûsuf'un ölüp dünyayı terk ettiğini söylerken; Kadı Darîr, Yûsuf ve Züleyhâ'nın kalmadığını, güzelliklerinin bâkî olmadığını ifade etmekle yetinir.

Kur'ân-ı Kerîm'de ve İncil'de Hz.Yûsuf'un ölümü ile ilgili olarak bilgi verilmez. Fakat Tevrat'ta bu konuya kısaca temas edilir; Yûsuf'un yüz on yaşında öldüğü, mummyalanıp Mısır'da tabuta konduğu belirtilir.⁵⁰

Taberî yalnızca Yûsuf'un yüz on yıl yaşadığını ölürken başkanlığı Yahûza'ya vasiyet ettiğini belirtir.⁵¹ Câmî'de Hz.Yûsuf'un ölümünden duyulan üzüntü bu kadar ayrıntı ile verilmez. Yalnızca "Yûsuf böyle can verince, etraftan, feryat ve figan koptu. Bu feryat o kadar şiddetli idi ki, firuze renkli gök kubbeyi inletti."⁵² şeklinde Yûsuf'un ölümünden sonraki durumun panoraması çizilir ve Züleyhâ'nın hâli anlatılmaya başlanır.

H.z.Yûsuf'un ölümünün anlatıldığı mesnevîlerde bazı ilgi çekici ayrıntılara da yer verilir. Özellikle 15. ve 16.yy. ürünlerinde karşımıza çıkan bu ayrıntılardan biri Yûsuf'un ölmeden evvel atıyla gezintiye çıkması ve etrafı temâşâ etmesi, diğeri ise Cebrâîl'in ona öleceğini haber vermesi, cennetten getirdiği elmayı Yûsuf'a sunduktan sonra peygamberin elmadaki cennet kokusunu hissetmesi, cennete duyduğu iştihakla canını vermesidir. Bu motiflere Hamdullâh Hamdî, Kemâl Paşazâde, Şerîfî, Taşlıcalı Yahyâ'nın eserlerinde tesadüf etmekteyiz. Akşemseddînzâde Hamdullâh Hamdî "Yûsuf Alehi's-selâm Teşlîm-i Cân Edip Belâ-yı Musibet Züleyhâ'yı Helâk Ettiğidir Radiallêhu Anhâ" başlıklı bölümde konuyu,

⁴⁹ Molla Hasan, *Yûsuf u Züleyhâ*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, nu: TY.264, yk. 97a.

⁵⁰ Bkz. *Kitabı Mukaddes*, Eski Ahit, Tekvin: Bap 50, İstanbul, 1995, s.53.

⁵¹ Taberî, a.g.e., s.469.

⁵² Câmî, a.g.e., s.146.

*Kodu bir ayağın rikâbuna şâh
Tâ sivâr ola eblaka nâ-gâh*

*Zâhir oldu hemân o dem Cebrâ'il
Dedi ya Yûsuf eyleme te'cîl⁵³*

*Emir olup rûh-ı kudse hazretten
Bir hoş elma getirdi cennetten*

*Yûsuf'a sundu anı rûh-ı emîn
Aldı çün koktu verdi cânı hemîn⁵⁴*

beyitleriyle anlatır. Kemâl Paşazâde,

*Meger bir gün seherden turdu
Yûsuf Ata binmek yaragın gördü Yûsuf⁵⁵*

şeklindeki beyitten sonra Cebrâil'in onu engellediğini ve ecel vaktinin eriştiğini müjdelediğini anlatır, Cebrâil Yûsuf'a cennet elmasını getirir:

*Elinde Cebreilün varı bir sîb
Anunla bâg-ı Huld olmuşdı pür-sîb*

*Eline Yûsufun çün sundı anı
Alup kokdı hemândem virdi canı⁵⁶*

Şerîfi ve Taşlıcalı Yahyâ'da da hâdise aynı şekilde anlatılır.

Yukarıda bahsi geçen atla gezintiye çıkma ve cennet elması motifleri aynı şekliyle Câmî'nin mesnevîsinde bulunmaktadır." Padişahlık libasını giyip atına binmek üzere dışarı çıktı.....Cebrâil'in elinde, cennet bahçesini süsleyen bir elma vardı.Yûsuf'a bu elmayı verdi.Yûsuf, onu derhal kokladı ve bahçeye koştu. Evet; o elmada, bakâ bahçesinin kokusunu kokladı ve o bahçeye koştu."⁵⁷

53 Hamdî, a.g.e., s.433.

54 a.g.e., s.434.

55 Kemâl Paşazâde, a.g.e., s.199.

56 a.g.e., s.200.

57 Câmî, a.g.e., s.145, 146.

Özellikle Hamdullâh Hamdî'nin eserinin Molla Câmî'ye nazire olduğu⁵⁸ düşünülürse bu ortak noktaların bulunması oldukça tabiidir. Aynı şekilde Kemâl Paşazâde de Câmî tesirindeki şairlerden biridir.⁵⁹ Şerîfî ise Hamdullâh Hamdî takipçisidir.⁶⁰

Hz. Yûsuf'un Tabutunun Yeri İle İlgili Sorunlar

13. ve 14. yüzyılda yazılmış olan dört mesnevîde (Ali, Haliloğlu Ali, Sulı Fakîh, Şeyyad Hamza), Yûsuf peygamberin tabutunun yerinin neresi olduğuna dair iki şehir halkı arasındaki tartışmalara yer verilmiştir. Hz. Yûsuf'un defnedildiği şehrin nimeti bol olunca, diğer şehrin kıtlıktan kırılan halkı tabutunun kendi şehirlerine gömülmesini isterler. Melik Reyyan'ın baskıları sonucunda Yûsuf'un oğulları tabutu vermek zorunda kalırlar. Bu sefer diğer şehirde bolluk olur. İki şehir arasındaki anlaşmazlığı sona erdirmek için, tabutu şehirlerin arasına, Nil nehrine gömmeye karar verirler:

*Durup şehâ vardılar
Tâbûtı çıkardılar
Bir yanına kodular
Bir yanı kıtlık olu*

⁵⁸ Muhsin Macit, "Molla Câmî'nin Osmanlı Edebiyatına Tesiri-I", *Erdem*, C.7, S.20, Ocak 1991, s.524; Zehra Öztürk, "Akşemseddinzade Hamdullah Hamdi ve 'Yusuf ve Zeliha Mesnevisi'", *İslâmî Edebiyat*, S.28, Ocak-Şubat-Mart 1999, s.40; aynı yazar, *Hamdullah Hamdî'nin Yûsuf ve Zeliha Mesnevisi (Giriş, Metin, İnceleme ve Tıpkıbasım)*, I. Kısım: *Tipler Motifler ve Tıpkıbasım*, Harvard Üniversitesi, 2001, s.13, 14; Ahmet Kartal, "Câmî'nin Yûsuf u Züleyhâsı İle Hamdullâh Hamdî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sının Mukayesesi", *Diriözler Armağanı*, Ankara, 2003, s.93-139; aynı eser için bkz. Agâh Sırrı Levend, "Hamdi'nin Yusuf u Züleyha'sı", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1968*, Ankara, 1989, s.173-211; Cahit Kavcar, "Hamdullah Hamdi'nin Yusuf ü Züleyha'sı", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1968*, Ankara, 1989, s.157-172; Hüseyin Ayan, "Hamdullâh Hamdî'nin Yûsuf u Züleyhâ Mesnevisindeki Gazeller", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, S.5, Erzurum, 1972, s.31-49; Naci Onur, "Ak-şemseddin-zâde Hamdullah Hamdi'nin Yûsuf ve Züleyhâ Mesnevisindeki Önemli Motifler", *Türk Kültürü*, S.249, 1984, s.651-658.

⁵⁹ Cahit Kavcar, "Kemal Paşazâde'nin Şairliği ve Yusuf ü Züleyha'sı", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1969*, Ankara, 1989, s.240; aynı eser için bkz. Agâh Sırrı Levend, "Kemal Paşa-zade'nin Yusuf u Züleyha'sı", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1969*, Ankara, 1989, s.251-281.

⁶⁰ Şerîfî, a.g.e., s.VI.

*Bunu böyle kıldılar
Şehir hep gezdirdiler
Her yana kim kodılar
Ol yir ucuzluk olu*

*Âhırî danışdılar
Tâbût çıkardılar
Nil suyına virdiler
Ol su akdı sevinü⁶¹*

Şeyyad Hamza' da hâdis e şöyle anlatılır:

*Mısır ekini hiç bitmez ne hot otu
Kızlık olur Mısır içi yavlak katı*

*Kişi salur Reyyan Yusuf oğluna
Ol tabutu çıkar ko bizden yana*

*Geri bizden yana koyalım anı
Yok desen vardım helâk kıldım seni*

*Tanışırlar kamusu çıkaralım
Yusuf' u Mısır' dan yanı koyalım*

*Çıkardılar tabutu eyle kılı
Bu gez tarlık oldu ol yana ulu*

*Reyyan ile çak tanışık kıldılar
Tabutu su ortasında kodular*

*İki anı dahi tanlık oldu der
Ol şehri içi nimet ile doldu der⁶²*

Ahmedî Ümmîdî ise olayı daha farklı anlatır. Buna göre Hz. Yûsuf sağlığında tabutunun Nil nehrine konulmasını istemiş, ama bu vasiyet yerine getirilmeyerek şehrin içine gömülmüş, şehirde kıtlık olmuş ve halk vasiyeti ye-

⁶¹ Haliloğlu Ali, a.g.e.

⁶² Şeyyad Hamza, a.g.e., s. 142.

rine getirmeye karar vererek tabutu mermer içinde zincirle Nil nehrine asmışlardır:

*Sihhatinde ol vasiyyet eyledi
Nîle koyun tâbûtum yüce didi*

*Defnine geldi kamu bâ-y-u gedâ
İtmediler ol vasiyyeti edâ*

*Ol şehir içre anı defn itdiler
Kaht irişdi şehre anı gördiler*

*Böyle olmaz diyü tedbîr itdiler
Ol vasiyyeti kalalum didiler*

*Tâbûtı mermere anı basdılar
Zencîr-ile Nîl içine asdılar*

*Yirden uca suyun içinde nihân
Eylediler görmeye kimse ayân*

*Ref' olındı kaht ktlık gördiler
Ni'met irdi halka râhat oldılar⁶³*

Bu eserlerin dışında aynı konunun anlatıldığı bir mesnevî 18. yy.da karşımıza çıkar. Molla Hasan H.1175/M.1761'de telif ettiği Yûsuf u Züleyhâ'sında on dört beyitte Hz.Yûsuf'un tabutunun nereye gömüleceği hususundaki tartışmalara yer verir. Tartışmalar sonucunda anlaşmaya varılır:

*Yûsuf oglıyla tanışık itdiler
İki şehir arasına defn itdiler*

*İkisi dahı ucuzluk oldılar
Cümle evler ni'met-ile toldılar⁶⁴*

⁶³ Ahmedî Ümmîdî, a.g.e., yk.76a.

⁶⁴ Molla Hasan, a.g.e., yk. 97b.

Kutsal kitaplardan Tevrat'ın Tekvin bölümünün ellinci babında, Hz. Yûsuf'un mezarının taşınacağına dair işaretler vardır. "Ve Yusuf kardeşlerine dedi: Ben ölüyorum; fakat Allah mutlaka sizi arıyacaktır ve bu diyardan sizi İbrahim'e ve İshak'a ve Yakub'a yemin ettiği diyara çıkacaktır. Ve Yusuf: Allah sizi mutlaka arıyacaktır, ve kemiklerimi buradan çıkaracaksınız, diyerek İsrail'in oğullarına yemin ettirdi."⁶⁵ Halide Dolu, tezinin "Agada'da Yusuf" başlıklı bölümünde Yahudilere ait bu metinlerde Hz. Yûsuf'un ölümüyle ilgili bilgilere de yer verir: "Yusuf kardeşlerinden evvel ölür. Onun gömülmesi ile bizzat Musa meşgul olur (Sota 9b) Yusuf'un tabutu mumyalanarak bir sandukaya yerleştirilerek Nil'in dibine batırılır (Sota 13a; Ex.r.XX, 17). Nihayet, Yahudiler Mısır'ı terk ederlerken, Yusuf'un tabutunu aziz kitaplarını bulundurdukları çekmecenin yanına taşırlar ve Yusuf memleketinde gömülür (Suk. 25a-b)".⁶⁶ Câmî bu durumu "Yûsuf'un temiz cesedini Nil'in hangi tarafına naklettilerse, nehrin öteki tarafında kıtlık ve veba zuhur etti; nimetler yerine belâlar yağmaya başladı. Nihayet, onun cesedini taş bir tabuta koyup, taşın açık kalan yerini zift ile kapatarak Nil nehrinin ortasına bırakmaya karar verdiler."⁶⁷ şeklinde kısaca anlattıktan sonra, hâdisenin üzücü bir sonucuna da temas eder: "Şu vefasız feleğin hilesine bak ki, Züleyhâ'yı ölümünden sonra Yûsuf'undan ayırdı."⁶⁸

Hz. Mûsâ-Kadın

Çok olmasa da bazı Yûsuf u Züleyhâ mesnevîlerinde Hz. Yûsuf'un tabutunun Hz. Mûsâ tarafından bulunması ve babasının yanına iletilmesiyle ilgili bir rivayete yer verilir. Buna göre; Hz. Mûsâ Allâh'ın emriyle Nil nehrine konulmasının üzerinden oldukça uzun zaman geçmiş kaybolan tabutu bulmak üzere harekete geçmiş, fakat yerini tespit edememiş, Mısırlı bir kadın ona kendisine dua etmesi karşılığında tabutun yerini göstereceğini söylemiş, bunun üzerine Hz. Mûsâ Allâh'a dua etmiş, kadın da Hz. Yûsuf'un mezarının yerini göstermiş, tabutu alan Mûsâ onu Hz. Yakûp'un mezarı yanına gömmüştür. Bu rivayete, incelediğimiz Yûsuf u Züleyhâların yalnızca dört tanesinde tesadüf ettik. Ali, su içinde kırk yıl boyunca duran tabutun çıkarılışını şöyle anlatır:

⁶⁵ Halide Dolu, agt., s.55.

⁶⁶ a.g.t.

⁶⁷ Câmî, a.g.e., s.148.

⁶⁸ a.g.e.

*Yûsuf nebî su içinde kırk yıl durdı
Ol vaktde Kelîmu'l-lâh Mısr'a geldi
Kerîmu'l-lâh Kelîm'ine emr kıldı
Sadıkumnu su içinden çıkar imdi*

*Mûsâ Kelîm tâbûtı taleb kıldı
Bulmadı bir hatun hazır geldi
Yûsuf nebî tâbûtı ol gösterdi
Ol avrete bellü mercân dirler imdi*

*Andan sonra Ken'ân'a alup geldi
Atasının medfenini taleb kıldı
Anı dahu (?) yirde defn kıldı
Ziyârete bu gün anda varurlar imdi⁶⁹*

Görüldüğü gibi burada kadının Hz. Mûsâ'dan dua istemesi faslı yoktur. 14.yy.da Şeyyad Hamza Yûsuf'un tabutunun ne kadar zamandır su içinde bulunduğunu belirtmeden, yalnızca "delim zaman" geçtiğini belirterek hâdiseyi şöyle anlatır:

*Geldi Musa istedi bulımadı
Kandalığın Yusuf'un bilimedi*

*Bir karı eder ya Musa aydam sana
Ger şefaât eyler isen sen bana*

*Şol gün içinde ki halk kamu ağlaya
Tanrı beni tam'odundan saklaya*

*Musa eder imdi göster kim bulam
Kıyamette sana şefaât kılam*

*Karı gösterdi Yusuf'un tabutun
Şunun üzre kim kıla şefaâtın⁷⁰*

⁶⁹ Ali, a.g.e.

⁷⁰ Şeyyad Hamza, a.g.e., s.143.

Aynı yüzyılda Sulu Fakîh hikâyeyi yukarıdaki gibi anlatmayı tercih etmiştir:

*Sonra oldu 'asr-ı Mûsâ çün ey yâr
Emr kıldı Mûsâ'ya ol kird-gâr*

*İtdi vargil Mısır'a sen Yûsuf'ı bul
Kim su altında nihân olmuşdur ol*

*Çıkar getür anı andan yirine
Kogıl atası dedesi yanına*

*Mûsâ çün kim Hak'dan işitdi anı
İtdi kim fermân senüdüür yâ ganî*

*Sürdi geldi Mısır'a ol Mûsâ Kelîm
İstedi ol arada anı delim*

*Nice kim istedi anı bulmadı
Türbesiniün kandalıgın bilmedi*

*Mûsâ işbu işlere hayrân olur
Mûsâ'nun katına bir karı geliür*

*İtdi yâ Mûsâ Yûsuf'ı ben sana
Göstereyim bir du'â eyle bana*

*Kim Çalab yarlıgaya ben miskînini
Seniün sözün makbûl eyler yâ ganî*

*Hoş du'â Mûsâ karrya eyledi
Karı sevindi bir işit n'eyledi*

*Aldı Mûsâ anı araya varur
Yûsuf'un türbesin ana gösterür*

*Yûsuf'ı çıkardı Tanrı emrile
Getürür atasına gör ne kıla*

*İledür taşra kapuda gör anı
Taktîr eyle kılmuşıdı ol ganî*

*İçerü mescidde atasıyla
Nûra batmış dedesi yatur bile*

*Yûsuf peygamber kapudan taşradur
Her kim anda varsa ziyâret kılur*

*Kuds-i Halbî'dür anların meskeni
İlâhî sen rûzî kıl bize anı⁷¹*

Ahmedî Ümmîdî Hz. Yûsuf'un tabutunun Hz. Yakûp yanına iletilmesini vasiyet ettiğini söyler:

*Hem bunu dahı vasiyyet eyledi
Âl ü evlâdına Yûsuf söyledi*

*Silsilemizden cihâna olısar
Mûsâ adında peygamber geliser*

*Mısr içinde ol Benî İsrâ'îlî
Oluban Ken'ân'a gide anları*

*Ol zamân tâbûtumu çıkaralar
Cism-i pâkîm bilece aparalar*

*İleteler Ya'kûb atam yanına
Defn ideler ravza-ı cinânına⁷²*

Aynı şair, Hz.Mûsâ'nın peygamberlik macerasından kısaca bahsettikten sonra, tabutu arayışını ve sonunda buluşunu aşağıdaki gibi hikâye eder:

*Hazret-i Mûsâ Benî İsrâ'îl'i
Başına cem' eyledi kabâ'ili*

⁷¹ Kâzım Köktekin, a.g.t., s.503.

⁷² Ahmedî Ümmîdî, a.g.e., yk.76a.

*Yûsuf'un tâbûtunu almadılar
Taşra vardılar yolu bulmadılar*

*Bildiler tâbût alınmasa bile
Feth-i bâb olup gidemezler yola*

*İletelüm tâbûtı söylediler
Nerededir Nîl'de anı bilmediler*

*Geldi bir karı didi Mûsâ sana
Gösterem şâfi' olur mısın bana*

*Va'de kıldı karı anı gösterür
Olup anı vârid-i Ken'ân bulur*

*Anı dahi atasının yanına
Defn ideler ravza-ı cinânuna⁷³*

Molla Hasan'da durum daha farklıdır. Hz. Mûsâ tabutu bulur, ona yardımcı olan kadından bahsedilmez:

*Gitdi Yûsuf Mûsâ dünyâyâ gelür
Tanrıdan Mûsâ'ya ol-dem emr olur*

*Yûsuf'ı var bul çıkar getir didi
Dedesiniün katına yetir dedi*

*Mûsâ anda gitdi çün Mısr'a varur
Yûsuf'ı Nîl ırmagından çıkarır*

*Kuds'eletdi dedesiniün yanına
İbrâhîm peygamberin hazretine*

*Anı türbe kapusunda kodılar
Tanrı böyle emr buyurupdur didiler*

⁷³ a.g.e., yk.76a, 76b.

İbrâhîm Ya'kûb içerü yatır

*Yûsuf anların kapusunda yatır*⁷⁴

Haliloğlu Ali ise farklı bir anlatımla Hz. Yûsuf'un tabutunu Nil suyunun Hz. Yakûp'un mezarının yanına ilettiğini söyler.

Kutsal kitaplarda bu hâdiseler yer almaz. "Kur'an Yusuf'un ölümü ve tabutu hakkında hiçbir şey söylemiyor. Fakat, İslâm efsaneleri, bu an'aneyi Yahudilerden aynen alırlar."⁷⁵ Agadik kaynaklarda bu durumla ilgili olarak "Musa, Yusuf'un tabutunun yerini Aşer'den öğrenir. Altın bir tabağın üzerine Allah'ın ismini yazar ve bunu suya atar. Bunun üzerine Yusuf'un tabutu da Nil'in sathına çıkar (Fuchs, Josef: Jüd. Lexi, III, 333). Başka bir rivayete göre, Musa, onun tabutunu ihtiyar bir kadın (Sarah, Aşer'in kızı) vasıtasıyla buluyor" bilgilerine yer verilir.⁷⁶ Taberî, "Yusuf da ölümlükten naşının Şam'a götürülerek atalarının kabri yanına defnedilmesini vasiyet etmişti. Musa Mısır'dan çıkarken Yusuf'un tabutunu kendisiyle birlikte Filistin'e götürmüştür."⁷⁷ der. Aynı zamanda Ebu İshak'tan Yûsuf'un naşının mermer tabut içine konarak Nil kenarında suyun içine defnedildiği bilgisini aktarır.⁷⁸ Câmî'nin eserinde bu ayrıntılara yer verilmemiştir.

Yûsuf u Züleyhâ mesnevîlerinin beslendiği ilk kaynak olan kutsal kitaplar incelendiğinde bu mesnevîlerde bahsi geçen bu ayrıntıların bir çoğunun mevcut olmadığı görülür. Bu eserlerde dikkati çeken en önemli unsur, şairlerin Yûsuf kıssasının çerçeve hikâyesinde bir değişiklik yapmamaları, kutsal kitaplarda bulunmayan ayrıntılar üzerinde farklılaşmalarıdır. Özellikle 15. ve 16. yüzyıllarda yazılan mesnevîlerde daha çok ortak nokta vardır. Meselâ Hz. Yûsuf'un atla gezintiye çıkmak istemesi ve Cebrâîl'in getirdiği cennet elması motifleri bu yüzyıllarda karşımıza çıkmaktadır. Bu motifler Hz. Yûsuf'un annesinin ölümü ve Yûsuf'un onun mezarına gelişi motiflerine nazaran incelediğimiz mesnevîlerde daha az kullanılmışlardır. 15.yy. ve sonrasında yazılan ve bu hikâyeyi anlatan mesnevîlerin çoğu, hikâyenin bazı ayrıntılarını Câmî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sından almışlardır. Nitekim Hamdullâh Hamdî, Köprülüzâde Esâd

⁷⁴ Molla Hasan, a.g.e., yk. 97b, 98a.

⁷⁵ Halide Dolu, agt., s. 86.

⁷⁶ a.g.t., s. 85, 86.

⁷⁷ Taberî, a.g.e., s.511.

⁷⁸ a.g.e.

Paşa gibi şairler eserlerinde Câmî'yi övgüyle anarken, Mehmed İzzet Paşa gibileriyse onun eserini birebir tercüme yolunu seçmişlerdir. Hamdullâh Hamdî'nin eserinin Türk Edebiyatında en çok takdir edilen Yûsuf u Züleyhâ olduğu da düşünülecek olursa kendi yüzyılında ve daha sonraki asırlarda yazılan eserler üzerinde tesirli olduğu söylenebilir.

ALÎ (13.yy.)	HALİLOĞLU ALÎ (13.yy.)	ŞEYYAD HAMZA (14.yy)	SULİ FAKÎH (14.yy.)
Hiz. Yûsuf'un annesinin ölümü yok.	Annesinin ölümü bir beyitte anlatılmış.	Annesinin ölümü yok.	Annesinin ölümü bir beyitte anlatılmış.
Hiz. Yûsuf'un annesinin mezarına gelişi var.	Hiz. Yûsuf'un annesinin mezarına gelişi var.	Dört beyit hâlinde annesinin mezarına gelişi var.	Hiz. Yûsuf'un annesinin mezarına gelişi var.
Annesinin mezardan Hiz. Yûsuf'la konuşması var.	Annesinin mezardan Hiz. Yûsuf'la konuşması var.	Annesinin mezardan Hiz. Yûsuf'la konuşması yok.	Annesinin mezardan Hiz. Yûsuf'la konuşması var.
Züleyhâ, Hiz. Yûsuf'tan önce ölüyor.	Züleyhâ, Hiz. Yûsuf'tan sonra ölüyor.	Züleyhâ, Hiz. Yûsuf'tan önce ölüyor.	Züleyhâ, Hiz. Yûsuf'tan önce ölüyor.
Hiz. Yûsuf'un atla gezintiye çıkmak istemesi yok.	Hiz. Yûsuf'un atla gezintiye çıkmak istemesi yok.	Hiz. Yûsuf'un atla gezintiye çıkmak istemesi yok.	Hiz. Yûsuf'un atla gezintiye çıkmak istemesi yok.
Cebrâîl-elma ilişkisi yok.	Cebrâîl-elma ilişkisi yok.	Cebrâîl-elma ilişkisi yok.	Cebrâîl-elma ilişkisi yok.
Hiz. Yûsuf'un tabutunun nereye konacağı ile ilgili problemler var.	Hiz. Yûsuf'un tabutunun nereye konacağı ile ilgili problemler var.	Hiz. Yûsuf'un tabutunun nereye konacağı ile ilgili problemler var.	Hiz. Yûsuf'un tabutunun nereye konacağı ile ilgili problemler var.
Hiz. Mûsâ-kadın meselesi var.	Hiz. Mûsâ-kadın meselesi yok.	Hiz. Mûsâ-kadın meselesi var.	Hiz. Mûsâ-kadın meselesi var.

KADI DARİR (14.yy.)	AHMEDİ ÜMMİDİ (?) ⁷⁹	HAMDULLÂH HAMDİ (15.yy.)	AKKOYUNLU AHMEDİ (15.yy. sonu)
Annesinin ölümü bir beyitte anlatılmış.	Annesinin ölümü bir beyitte anlatılmış.	Hz. Yûsuf iki yaşındayken, Bünyamin'in doğumu sırasında annesi ölüyor.	Annesinin ölümü yok.
Hz. Yûsuf'un annesinin mezarına gelişi var.	Hz. Yûsuf'un annesinin mezarına gelişi var.	Hz. Yûsuf'un annesinin mezarına gelişi var.	Hz. Yûsuf'un annesinin mezarına gelişi var.
Annesinin mezardan Hz. Yûsuf'la konuşması yok.	Annesinin mezardan Hz. Yûsuf'la konuşması yok.	Annesinin mezardan Hz. Yûsuf'la konuşması var.	Annesinin mezardan Hz. Yûsuf'la konuşması yok. ⁸⁰
Belirtilmemiş ve ölüm faslı yok.	Züleyhâ, Hz. Yûsuf'tan önce ölüyor.	Züleyhâ, Hz. Yûsuf'tan sonra ölüyor.	-
Hz. Yûsuf'un atla gezintiye çıkmak istemesi yok.	Hz. Yûsuf'un atla gezintiye çıkmak istemesi yok.	Hz. Yûsuf'un atla gezintiye çıkmak istemesi var.	-
Cebrâil-elma ilişkisi yok.	Cebrâil-elma ilişkisi yok.	Cebrâil-elma ilişkisi var.	-
Hz. Yûsuf'un tabutunun nereye konulacağı ile ilgili problemler yok.	Hz. Yûsuf'un tabutunun nereye konulacağı ile ilgili problemler var.	Hz. Yûsuf'un tabutunun nereye konulacağı ile ilgili problemler yok.	-
Hz. Mûsâ-kadın meselesi yok.	Hz. Mûsâ-kadın meselesi var.	Hz. Musa-kadın meselesi yok.	-

⁷⁹ Ahmedî Ümmîdî'nin yaşadığı yüz yıl henüz belirlenememiştir. Şairin eserini şimdilik bu sırada vermeyi uygun gördük.

⁸⁰ Eserde hikâye Hz. Yûsuf'un Hz. Yakûp'la buluşması hadisesine kadar anlatılıp, yarım bırakılmış olduğundan diğer motifler bulunmamaktadır.

KEMÂL PAŞAZÂDE (15-16..yy.)	ŞERÎFÎ (16.yy.)	TAŞLICALI YAHYÂ (16.yy.)	KÖPRÜLÜZADE ESÂD PAŞA (18.yy.)
Annesinin ölümü iki beyitte anlatılmış. Hz. Yûsuf iki yaşındayken ölüyor.	Annesinin ölümü iki beyitte anlatılmış. Hz. Yûsuf iki yaşındayken ölüyor	Hz. Yûsuf'un annesinin ölümü oldukça geniş anlatılmış.	Annesinin ölümü üç beyitte anlatılmış. ⁸¹
Hz. Yûsuf'un annesinin mezarına gelişi yok.	Hz. Yûsuf'un annesinin mezarına gelişi var.	Hz. Yûsuf'un annesinin mezarına gelişi var.	-
Annesinin mezardan Hz. Yûsuf'la konuşması yok.	Annesinin mezardan Hz. Yûsuf'la konuşması var.	Annesinin mezardan Hz. Yûsuf'la konuşması yok.	-
Züleyhâ, Hz. Yûsuf'tan sonra ölüyor.	Züleyhâ, Hz. Yûsuf'tan sonra ölüyor.	Züleyhâ, Hz. Yûsuf'tan sonra ölüyor.	-
Hz. Yûsuf'un atla gezintiye çıkmak istemesi var.	Hz. Yûsuf'un atla gezintiye çıkmak istemesi var.	Hz. Yûsuf'un atla gezintiye çıkmak istemesi var.	-
Cebrâil-elma ilişkisi var.	Cebrâil-elma ilişkisi var.	Cebrâil-elma ilişkisi var.	-
Hz. Yûsuf'un tabutunun nereye konulacağı ile ilgili problemler yok.	Hz. Yûsuf'un tabutunun nereye konulacağı ile ilgili problemler yok.	Hz. Yûsuf'un tabutunun nereye konulacağı ile ilgili problemler yok.	-
Hz. Musa-kadın meselesi yok.	Hz. Musa-kadın meselesi yok.	Hz. Mûsâ-kadın meselesi yok.	-

⁸¹ Eser tamamlanmamış olduğundan diğer hadiseler bulunmamaktadır.

MOLLA HASAN (18.yy.)	NAVRÛZÎ ⁸² (18.yy.)	MEHMED İZZET PAŞA (19.yy.)
Annesinin ölümüne yer verilmemiş.	Annesinin ölümü var.	Annesinin ölümü var, iki beyitte anlatılıyor.
Hız. Yûsuf'un annesinin mezarına gelişi var.	Hız. Yûsuf'un annesinin mezarına gelişi var.	Hız. Yûsuf'un annesinin mezarına gelişi yok.
Annesinin mezardan Hız. Yûsuf'la konuşması var.	Annesinin mezardan Hız. Yûsuf'la konuşması var.	Annesinin mezardan Hız. Yûsuf'la konuşması yok. ⁸³
Züleyhâ, Hız. Yûsuf'tan önce ölüyor.	Züleyhâ, Hız. Yûsuf'tan sonra ölüyor.	-
Hız. Yûsuf'un atla gezintiye çıkmak istemesi yok.	?	-
Cebrâil-elma ilişkisi yok.	?	-
Hız. Yûsuf'un tabutunun nereye konulacağı ile ilgili problemler var.	?	-
Hız. Mûsâ'nın mezarı bulunmasından bahsediliyor ama kadından bahsedilmiyor.	?	-

⁸² Navrûzî'nin eserini görmek mümkün olmadığından, Çoban Hıdır Haydar'ın "Bilinmeyen Bir Yusuf u Züleyha El Yazması", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten* 1996, Ankara, 1999, s.105-128 künyeli makalesinden faydalanılmıştır.

⁸³ Eserin sadece ilk cildi olduğundan geri kalan bölümler yoktur.